

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК
щодо тлумачення та застосування норм права
(щодо питань викладених у листі (№61-12933 сво 21 від 30.05.2022 року) голови КЦС Гулька Бориса Івановича

Ключові слова: представництво, ст. 56 ЦПК, ст. 172 СК

1. Чи є різними/тотожними процесуальні інститути: положення ст. 58 ЦПК та ст. 56 ЦПК України?

Не можна ототожнювати правові інститути представництва в суді (ст. 58 ЦПК), зокрема законного представництва (ст. 59 ЦПК), та участі у судовому процесі фізичних осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ст. 56 ЦПК). У доктрині робились спроби визнати інститут захисту «чужих» інтересів представництвом особливого роду, але обґрунтовано були заперечені більшістю вчених.

По-перше, відрізняються підстави участі цих суб'єктів у цивільному процесі.

Участь у справі законного представника компенсує брак дієздатності учасника судового процесу, інтереси якого захищає такий представник. Особа, інтереси якої представляє в суді законний представник, не має такої важливої складової дієздатності як трансдієздатність. Тобто через вади волі, викликані віком чи психічними захворюваннями, така особа не лише не здатна представляти в суді інтереси інших осіб, а й неспроможна вільно обирати представника своїх інтересів. Тому законне представництво називають ще обов'язковим представництвом, адже представляти інтереси неповнолітньої чи недієздатної особи для законного представника є не лише правом, а й обов'язком, від виконання якого законний представник не вправі ухилитись.

Через брак дієздатності в особи, інтереси якої представляє законний представник, такий представник здійснює свої функції в усіх справах, в яких бере участь малолітня (неповнолітня) чи недієздатна (обмежено дієздатна) особа.

Положення ст. 56 ЦПК поєднують доволі різних суб'єктів, які мають різні підстави та порядок участі в цивільному процесі. Найбільш схожими за своїм процесуальним статусом до законних представників є фізичні особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

На відміну від законного представництва участь в цивільному процесі фізичних осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, закон безпосередньо не пов'язує з браком дієздатності особи, інтереси якої захищаються в суді. Єдиною умовою здійснення процесуальних повноважень фізичною особою, якій законом надано право звертатися до суду

в інтересах інших осіб, є пряма вказівка у законі. При цьому закон визначає як коло таких осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, так і конкретні випадки (категорії справ), в яких такі особи вправі здійснювати свої процесуальні повноваження (наприклад положення ст. 165 СК наділяють особу, в сім'ї якої проживає дитина, правом на звернення до суду з позовом про позбавлення її батьків батьківських прав). Тобто на відміну від законного представника фізична особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, захищає в суді інтереси іншої особи не в усіх справах, а лише в конкретних, прямо визначених законом випадках.

По-друге, відрізняється й правовий статус, а отже й коло процесуальних прав та обов'язків даних суб'єктів. Так, органи та особи, яким законом надане право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ст. 56 ЦПК), належать до учасників справи (ч. 4 ст. 42 ЦПК), а отже наділені всіма правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43 ЦПК. Також відповідно до ч. 1 ст. 57 ЦПК органи та інші особи, які відповідно до статті 56 цього Кодексу звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду.

Представники, зокрема й законні представники, наразі не віднесені законом до кола учасників справи, складають окрему групу суб'єктів цивільного процесу, та здійснюють від імені осіб, яких вони представляють, їх процесуальні права та обов'язки (ч. 1 ст. 64 ЦПК). Законний представник не обмежений у вчиненні будь-яких процесуальних дій від імені та в інтересах особи, яку він представляє, включно з укладенням мирової угоди. Однак деякі розпорядчі процесуальні дії здійснюються ним під контролем суду (ч. 5 ст. 206, п. 2 ч. 5 ст. 207 ЦПК).

2. Чи можливе застосування до змісту ч. 2 ст. 172 СК України положень ст. 56 ЦПК України?

Згідно ч. 1 ст. 59 права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом.

У цивільному праві є також такі інші випадки законного представництва: батьками їх повнолітніх непрацездатних дітей (п. 3 ст. 154 СК), дітьми своїх непрацездатних, немічних батьків (п. 2 ст. 172 СК) та представництво повнолітніх непрацездатних осіб їх дідом, бабою, братом, сестрою, мачухою та вітчимою (п. 2 ст. 258 та п. 2 ст. 262 СК). В тексті згаданих

статей СК прямо зазначається на право звертатися до суду без спеціальних повноважень.

Однак у судовому процесі вони не є законними представниками.

За ст.59 ЦПК законний представник може представляти лише малолітніх та неповнолітніх дітей, а також недієздатних чи обмежено дієздатних осіб (колізія між СК та ЦПК має вирішуватися на користь останнього як прийнятого пізніше).

Положення ч. 2 ст. 172 СК викликають зауваження, адже непрацездатність, немічність батьків не обов'язково означає браку дієздатності, а отже відсутня одна з ознак законного представництва - непрацездатні, немічні батьки мають достатній обсяг дієздатності для самостійного вільного обрання захисника своїх прав та інтересів. І це не обов'язково можуть бути їх повнолітні дочка чи син. Як вбачається, положення ч. 2 ст. 172 СК варто розуміти таким чином, що немічність батьків повинна мати такий характер, за якого навіть повністю дієздатні батьки не в змозі належним чином реалізувати своє право на судовий захист та навіть право доручити ведення своєї справи в суді іншій особі. Тобто має місце не брак волі (нездатність через недостатній вік або психічний розлад здійснювати свідомо-вольову регуляцію власної поведінки), а неможливість здійснення волевиявлення. Такі обставини мають підтверджуватися медичними висновками про неможливість особи самостійно пересуватися, обслуговувати себе тощо.

У цивільному праві для відповідної ситуації існує окремий інститут осіб, які компенсують неможливість самостійного волевиявлення учасника правочину через наявні фізичні вади або хвороби та підписують правочин замість такої особи (ч. 3 ст. 45 Закону України «Про нотаріат»). Законодавство про нотаріат передбачає можливість оформлення правочину поза приміщенням нотаріальної контори (ч. 2 ст. 41 Закону України «Про нотаріат»), зокрема і за місцем проживання особи, не здатної самостійно пересуватися. Тобто чинне законодавство містить достатній інструментарій для здійснення непрацездатними, немічними особами свого права на вільний вибір захисника своїх прав. Однак законодавець вирішив спростити захист інтересів непрацездатних, немічних батьків у суді через участь їх повнолітніх дочки, сина без спеціальних на те повноважень, розширивши розуміння інституту законного представництва для конкретної ситуації.

Очевидно, що факт непрацездатності або немічності батьків не є підставою для визнання їх недієздатними. Законодавством не передбачене встановлення опіки над дієздатними батьками, якщо вони є непрацездатними або немічними. Так само **законне представництво в судовому процесі**

батьками непрацездатних дітей (не визнаних недієздатними и обмежено дієздатними) суперечитиме принципу диспозитивності.

Тому у судовому процесі вищезазначені особи не є законними представниками. Їх варто віднести до фізичних осіб, яким законом надано право звертатися до суду і інтересах інших осіб (ст. 56 ЦПК¹).

3. Чи має право особа на підставі ч. 2 ст. 172 СК України та положень ст. 56 ЦПК України, якщо вона не пред'являла позов на захист прав німечних батьків, подати апеляційну скаргу?

Якщо допустити, що повнолітні дочка, син у випадках, передбачених ч. 2 ст. 172 СК можуть розглядатись як процесуальні суб'єкти, вказані у ст. 56 ЦПК, варто зауважити, що серед суб'єктів, зазначених у ст. 56 ЦПК, лише два мають право вступити в судовий процес на будь-якій його стадії: прокурор та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Інші органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, вправі ініціювати розгляд справи в суді першої інстанції і тоді приймати участь на усіх стадіях судового процесу, однак не можуть вступити в судовий процес вже на стадії апеляційного чи касаційного оскарження судового рішення.

Той факт, що батьки самостійно або через самостійно обраного представника приймали участь у справі в суді першої інстанції може ставити під сумнів їх німечність, а отже в такому випадку **суд повинен керуватись положеннями ст. 59 Конституції України про право кожного на вільний вибір захисника своїх прав.**

4. Якщо така особа не має права на подання такої скарги, то чи має права така особа на касаційне оскарження ухвали апеляційного суду про повернення скарги?

Така особа не має права касаційного оскарження ухвали апеляційного суду, оскільки вона не є суб'єктом права касаційного оскарження: не належить до учасників справи, не має повноважень представляти інтереси учасника справи; також вона не може вважатися особою, яка не брала участі у справі, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, адже особа сама стверджує, що звертається до суду на захист не власних прав та інтересів, а прав та інтересів інших осіб.

¹ Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України; за заг. ред. Н.Ю. Голубевої. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 840 с. – С. 144.

З повагою,
член НКР при Верховному Суді
д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри цивільного процесу,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Н.Ю. Голубєва